ЛАЎРЭЕНКА ЛАРЫСА ВІКТАРАЎНА (БРЭСТ, БЕЛАРУСЬ),
настаўнік гісторыі ДУА "Сярэдняя школа в. Скокі",
магістр педагагічных навук

УДК 94 (476) «1921/1939»

ГАНДАЛЬ У ЗАХОДНЕБЕЛАРУСКАЙ ВЁСЦЫ Ў 1921–1939 ГГ.

Анатацыя

У артыкуле даецца характарыстыка гандлю ў заходнебеларускай вёсцы. Вызначаюцца асноўныя віды гандлю, якія атрымалі распаўсюджанне менавіта на вёсцы. Раскрываецца роля гандлю ў паўсядзённым жыцці селяніна. Паказваюцца адносіны паміж вяскоўцамі і гандлярамі. Робіцца вынік, што заходнебеларускі рынак меў шэраг спецыфічных рысаў і характарызаваўся невялікай запатрабаванасцю ў спажывецкіх таварах у сувязі з нізкім дабрабытам насельніцтва і захаваннем значнага сектара натуральнай гаспадаркі ў вёсцы.

Ключавыя словы: гандаль, вулічны гандаль, разносна-развозны гандаль, нелегальны гандаль, канкурэнцыя, гандляры, менавы гандаль.

«Все, чем для прихоти обильной
Торгует Лондон щепетильный
И по Балтическим волнам
за лес и сало возит нам»
А.С. Пушкин «Евгений Онегин»

Гандаль заўсёды займаў значнае месца ў жыцці людзей розных этнасаў. І ў XIX стагоддзі, у час пушкінскага жыцця і творчасці, ён быў у Расіі не толькі разнастайны, але і міжнародны. Аб гэтым сведчаць словы з рамана А.Пушкіна "Евгений Онегин": *Все, чем для прихоти обильной / Торгует Лондон щепетильный / И по Балтическим волнам / За лес и сало возит нам*.

А якім ён быў у Заходняй Беларусі крыху пазней, ужо у пачатку XX стагоддзя? Паспрабуем сваім артыкулам адказаць на гэтае пытанне.

У 20–30-я гады XX стагоддзя гандаль займаў важнае месца ў сацыяльна-эканамічным жыцці Заходняй Беларусі і быў прадстаўлены стацыянарным,

перыядычным і неперыядычным гандлем. Вясковы гандаль быў бедны, дрэнна арганізаваны і складаўся з вялікай колькасці аднаасобных устаноў.

Гандаль у заходнебеларускай вёсцы насіў пасіўны характар. Тавары пастаўляліся ў той колькасці, якая магла быць рэалізавана, бо пакупная здольнасць сельскага насельніцтва была вельмі нізкай. Апроч падаткаў, сяляне плацілі масу розных збораў і павіннасцяў.

Саміх гандлёвых выплат на той час існавала каля 60 відаў. Найболей распаўсюджанымі былі выплаты ў выглядзе завышаных цэн на тавары першай неабходнасці, такія як: газа, соль, цукар, запалкі і г.д.

Асноўнымі харчовымі таварамі, напрыклад, жыхароў в. Чудзін Лунінецкага павета з'яўляліся хлеб, бульба, агуркі і капуста. Мяса, малако, а таксама цукар ужываліся ў невялікіх колькасцях. Яйкі вельмі часта мяняліся ў крамах на соль, фарбу, запалкі і іншыя дробязі [1, с. 198].

Паўсюднай з'явай, якая была характэрна як для гарадскога, так і для сельскага гандлю, як адзначалася раней, быў гандаль «на вока». Цэны былі вельмі нізкія. Увесну 1932 г. 1 кг. ялавічнага мяса яўрэй-пасрэднік прадаваў па 50 грошаў. Цана за цэлую карову ў такім разе вагалася ў памеры 15–30 злотых. Гадоўля буйной рагатай скаціны з'яўлялася амаль адзіным заняткам і крыніцай забеспячэння наяўнымі грашыма большасці сельскіх жыхароў Заходняй Беларусі [1, с. 189].

У вёсках, аддаленых ад гарадоў на вялікія адлегласці, прадметы першай неабходнасці сяляне выраблялі самі, а менавіта: хатнія прылады, посуд, адзежу, бялізну, санкі, вазы, сельскагаспадарчы і рамесны інвентар, кошыкі, сеткі, харчовыя тавары. Амаль усё сельскае насельніцтва на выраб адзежы і бялізны выкарыстоўвала палатно ўласнай вытворчасці. Сукно можна было набыць толькі праз знаёмых, бо вытворчасцю сукна займалася невялікая колькасць сельскіх жыхароў [2, с. 68-70].

Лішкі выробленай прадукцыі сяляне вывозілі на базары і кірмашы, дзе большасць тавараў куплялі пасрэднікі. Продаж у сельскіх мясцовасцях Заходняй Беларусі ажыццяўляўся за грошы, але шырока быў распаўсюджаны і менавы гандаль. Асноўнымі прадуктамі абмену сялян былі малочныя прадукты, птушка, жыта і бульба. Мянялі іх галоўным чынам на прамысловыя тавары: абутак, скуру, адзежу, мануфактуру.

Так, у в. Чудзін вельмі мала прадавалася малочных прадуктаў. Яйкі тут абменьваліся ў мясцовых магазінах на соль, фарбу для льняных сукенак, запалкі, газу і іншыя тавары. Ні масла, ні малако не прадавалі, бо самі адчувалі недахоп дадзенага віду тавараў. Кірмашы і базары, якія праводзіліся ў Клецку і Ганцавічах, на гаспадарчае жыццё в. Чудзін аказвалі малаважны ўплыў. Часцей за ўсё селянін ехаў туды з мэтай купіць трохі збожжа ці іншых тавараў і адвозіў туды трохі льнянога насення, сушаных грыбоў або некалькі штук авечых шкур [1, с. 189].

У в. Лагішын Пінскага павета мясцовае насельніцтва займалася эксплуатацыяй змешчаных тут залежаў мелу. Мел фармавалі ў шарыкі дыяметрам 10 см, якія

выкарыстоўваўся для пабелу сцен, а таксама іншых гаспадарчых мэт. Продаж яго ажыццяўлялася ўзімку. Лагішынец падрыхтоўваў воз «белым таварам», мяшкамі для бульбы і адпраўляўся ў дарогу. Паездка звычайна праходзіла па навакольных вёсках, дзе мел абменьваўся на бульбу. Кошык мелу ацэньвалася ў памеры 1:1, гэта значыць за адзін кошык мелу давалі адзін кошык бульбы. Менавы гандаль распаўсюджаны быў і сярод ганчароў [2, с. 75].

Нелегальны гандаль быў найбольш развіты менавіта ў вёсках і на перыферыі гарадоў – там, дзе кантроль улад быў слабым.

Палатачны гандаль выконваў галоўным чынам дапаможную ролю пры распаўсюджванні тавараў у населеных пунктах, дзе праводзіліся рынкі. Дыферэнцыраваны асартымент тавараў палатак, а таксама іх лёгкі перанос з месца на месца рабіла магчымым абслугоўванне кліентаў, якія масава з'язджаліся ў мясцовасці, дзе праводзіліся рынкі і базары. Неабходна адзначыць, што выезд на рынкі часта складаў адзіную вялікую падзею для сельскага насельніцтва, якое вяло на вёсцы даволі аднастайнае жыццё.

Розныя грамадска-эканамічныя ўмовы ўплывалі на тое, што вандроўны гандаль набываў зусім розныя формы ў горадзе і на вёсцы. Вандроўны гандаль у горадзе выконваў галоўным чынам раздатачную функцыю (за выключэннем скупкі даўніны), тым часам як на вёсцы галоўнай яе задачай была скупка тавараў з мэтай перапродажу. Прычым перапродаж быў найбольш распаўсюджаным. Праводзіўся ён на аснове абмену. Асноўнымі прадметамі скупкі былі рыззё, пакулле, лён, грыбы і г.д., у абмен за рознага віда галантарэю, мыла і запалкі. Гэта быў натуральны абмен. Вельмі частымі былі выпадкі, што разносчыкі выкарыстоўваючы недасведчанасць селяніна, разлічвалі яго паводле цэн на 100% вышэй ад цэн, запрошваемых у горадзе стацыянарным гандлем.

Гандляры ў базарныя дні скуплялі ў земляробаў птушку, масла, яйкі. У пякарнях набывалася печыва, якое потым разносілася па вуліцах і дамах. Гандляры марожаным з Давыд-гарадка з пачаткам сезону бралі з сабой амуніцыю, неабходную для доўгага пастоя ў іншых гарадах, і адпраўляліся ў суседнія паветы, дзе выраблялі і прадавалі свой тавар за наяўныя грошы [3, арк. 39]. Ганчары з Гарадной у асноўным мянялі свае гаршкі на зерне. Неабходна звярнуць увагу на тое, што разносна-развозны і вулічны гандаль у вялікіх гарадах быў слаба развіты. Гандаль у вялікіх гарадах ажыцяўляўся пераважна асобамі з суседніх ваяводстваў, якія гандлявалі мануфактурай, кілімамі і г.д. [3, арк. 26зв]. Жыхары Давыд-гарадка прадавалі з вазка цукровыя ледзянцы і насення агародніны ўсіх відаў. Жыхары вёскі Гарадная спецыялізаваліся на продажы гаршкоў уласнай вытворчасці. Агульная колькасць асоб, якія займаліся разносна-развозным і вулічным гандлем у Палескім ваяводстве, складала каля 650 чалавек [3, арк. 26].

Розносчыкі, якія прадавалі па вёсках, таксама збіралі замовы на тавары і дастаўлялі іх пазней, ці самі іх куплялі за гатоўку ў невялікіх колькасцях. Маглі браць у камісіённы продаж ад ананімных вытворцаў, напрыклад шакалад,

цукеркі, наборы для шыцця, мануфактуру і інш. Скуплялі для далейшага перапродажу яйкі і трусіны мех у сялян-вытворцаў.

Нягледзячы на шматлікія цяжкасці імкненне сельскага насельніцтва да заснавання ўласных магазінаў было вялікім і апраўдана дадатковымі прыбыткамі, атрыманымі з сельскай гаспадаркі.

Сельскія магазіны ў большасці сваім былі маленькімі, складаліся з аднаго памяшкання і падобныя былі на дробныя лаўкі і нават прылаўкі. Яны не мелі наёмных работнікаў, як правіла, там працаваў толькі адзін чалавек, які з'яўляўся і прадаўцом, і ўладальнікам магазіна. Абароты дадзеных прадпрыемстваў былі малымі і маглі складаць да 22 злотых штодня. Асноўную масу ўладальнікаў сельскіх магазінаў складалі яўрэі. У бедных вёсках, у якіх збожжа хапала толькі для таго, каб пракарміць сям'ю, тавараварот быў зусім нязначны.

У в. Чудзін ў 1920-х гг. XX ст. налічвалася каля 9 магазінаў і магазін гарэлкі. У часы лепшай кан'юнктуры і калі заробкі былі адносна высокімі, у магазінах можна было набыць шакалад, цукеркі, арэхі і іншыя ласункі. Тут знаходзіліся таксама магазін каўбасных вырабаў і піўная, якія мелі пастаянных кліентаў не толькі сярод прыезджых рабочых, але і мясцовай моладзі [1, с. 190].

У 1930-я гг. колькасць магазінаў скарацілася да 5. Нягледзячы на скарачэнне колькасці магазінаў, асартымент тавараў застаўся практычна ранейшым. Тут можна было набыць усё неабходнае: ад хлеба да змазкі для вазоў. Уладальнікамі магазінаў былі пераважна яўрэі. З 5 магазінаў толькі ў 2 уладальнікі былі хрысціянскага веравызнання, адзін з якіх прыязджаў з Давыд-Гарадка. Найбольшай папулярнасцю карыстаўся магазін прыезджага па мянушцы «Haradczuk» («Гарадчук»), сям'я якога мела магазіны ў шматлікіх навакольных вёсках: Малых і Вялікіх Ружанах, Гаўрыльчыцах, Чучэвічах, Калках і інш. Рэалізуемыя ім тавары прывозіліся з Барановіч, а ў дакрызісны перыяд – з Вільна [1, с. 190].

Дыяпазон цэн у Чудзіне, Ганцавічах і Клецку быў разнастайным. Ад станцыі Ганцавічы тавар дастаўляўся на вазах у невялікіх колькасцях, у залежнасці ад аддаленасці ад станцыі цана на яго расла. Так, напрыклад, 1 кг цукру ў Ганцавічах каштаваў 1 злоты 65 грошаў, а ў Чудзіне – 2 злотыя 10 грошаў. У 1930-е г. большасць тавараў першай неабходнасці набываліся сялянамі Чудзіна ў Ганцавічах. Ралецкий Р. звязвае дадзены выбар са з'яўленнем чыгуначнай келейкі з Ганцавічаў у Людвікава, за праезд па якой сяляне нічога не плацілі. Улічваючы той факт, што лесараспрацоўкі былі прыпынены, сяляне мелі досыць часу, каб набыць дадзеныя тавары па больш нізкай ў Ганцавічах. Але большасць тавараў сяляне набывалі на месцы. Найбольш распаўсюджаным таварам куплі-продажу сельскага насельніцтва была свойская жывёла, якая куплялася непасрэдна ў гаспадара. Былі і спецыялізаваныя рынкі, прызначаныя для куплі-продажу толькі жывёлы. Адбываліся яны галоўным чынам у гарадах і мястэчках [1, с. 190].

Пасля далучэння заходнебеларускіх земель, у вясковым гандлі цалкам дамінавалі яўрэйскія пляцоўкі і працэнт магазінаў, якія належалі яўрэям перавышаў у некаторых ваяводствах 90%. У адпаведнасці з дадзенымі

статыстыка-эканамічнага бюро ў 1935 году колькасць магазінаў у параўнанні з даваенным перыядам паменшылася на 35%.

Колькасць магазінаў у 1914 і 1935 гг. [4, с. 32].

Ваяводства	Колькасць магазінаў у 1914 г.			Колькасць магазінаў у 1935 г.		
	Усяго	З іх, якія належалі яўрэям	У %	Усяго	З іх, якія належалі яўрэям	У %
Беластоцкае	64	54	85	142	23	16
Віленскае	68	54	80	92	39	40
Навагрудскае	16	12	75	38	11	30
Палескае	94	75	80	126	64	50

Для заахвочвання польскіх купцоў-хрысціян да заснавання гандлёвых фірмаў на заходнебеларускіх землях пад канец 1936 г. быў выдадзены дэкрэт які прадугледжваў наданне падатковых льгот для будоўлі такіх прадпрыемстваў на тэрыторыі Навагрудскага, Віленскага, а таксама некалькіх паветаў Беластоцкага ваяводстваў у перыяд з 1 студзеня 1939 г. Дадзеныя мерапрыемствы праводзіліся з мэтай зніжэння ўдзелу яўрэйскага насельніцтва ў гандлі. Аб колькасць яўрэяў у гандлёвых адносінах у 1933 г. і 1938 г. сведчаць дадзеныя табліцы 3.9. Дадзеныя аб нацыянальным складзе заходнебеларускіх гандляроў у 1933 і 1938 гг. [4, с. 40].

Ваяводства	Агульная колькасць гандлёвых пляцовак		Прадпрыемствы					
			Хрысціянскія (у %)		Яўрэйскія (у %)		Змешаныя (у %)	
	1933 г.	1938 г.	1933 г.	1938 г.	1933 г.	1938 г.	1933 г.	1938 г.
Віленскае	13 691	11 708	36,5	29,3	61,9	70,4	1,6	0,3
Беластоцкае	20 349		40,1	27,8	58,2	71,4	1,7	0,8
Навагрудскае	10 544	7 884	34,8	24,0	63,9	75,6	1,3	0,4
Палескае	10 745	7 619	31,5	18,5	66,8	81,2	1,7	0,3

Асноўнай праблемай было тое, што купцы-перасяленцы прадстаўлялі іншы тып гандлю, чым той, які існаваў на тэрыторыі заходнебеларускіх земель. Акрамя таго, яны прапаноўвалі ў большасці выпадкаў тавары, якія заходнебеларускае насельніцтва магло і не ведаць, або такія, да якіх яны не былі прыстасаваны. Вельмі часта гэта былі тавары лепшай якасці, і цэны, адпаведна, на іх былі вышэй, чым на аналагічныя тавары ў яўрэяў. У выніку гэтага ў мясцовага насельніцтва склалася меркаванне пра дарагавізну ў магазінах асаднікаў, якое адпужвала пакупнікоў. Праблема высокіх цэн у хрысціянскіх магазінах і складах прыводзіла да таго, што польскія купцы аддавалі перавагу тавару з яўрэйскага аптовага склада, бо «... цукар у лавачніка, які бярэ ў яўрэя-аптавіка, значна лепш, буйней, а ў лавачніка-каталіка – горшы (пясок), наступствы для другога пакупніка жудасныя, таму што адштурхоўвае ад іх кліентуру». Акрамя таго «у не польскім аптовым складзе абслугоўванне добрасумленнае, і ў фарсіраваным рэжыме, а ў купца ўсё залежыць ад часу» [4, с. 41].

У адным з часопісаў «Kupca Wiejskiego» («Сельскі купец») адзначалася: «Як моцна яны [яўрэі] імкнуцца схіліць да сябе дзяцей, якія зазіраюць у іх магазіны. Яўрэй знойдзе для дзіцяці і слова, і ўсмешку, і некалькі цукерак і старанна спакуе тавар. Яўрэй з'яўляецца лепшым знаўцам чалавечай душы, у дадзеным выпадку дзіцячай». Гэта было найбольш удалым метадам з боку купцоў-яўрэяў, бо купцы-сяляне не надавалі ніякай увагі дадзенай «малой катэгорыі кліентаў». Гэта, у сваю чаргу, пазбаўляла іх вялікай колькасці патэнцыйных пакупнікоў, бо дарослыя, занятыя працай, пасылалі ў магазін часцей за ўсё дзяцей» [4, с. 41].

Заходнебеларускі рынак меў шэраг спецыфічных рысаў. Ён характарызаваўся невялікай запатрабаванасцю ў спажывецкіх таварах у сувязі з нізкім дабрабытам насельніцтва і захаваннем значнага сектара натуральнай гаспадаркі ў вёсцы. Шырокае распаўсюджанне ў заходнім рэгіёне польскай дзяржавы нестацыянарнага гандлю – вулічнага і вандроўнага – абумоўлівалася спецыфікай тамашняга рынку. Пашыранасць развознага гандлю выклікалася распыленнасцю паселішчаў, а ў Палессі і цяжкадаступнасцю да іх праз палескія балоты і пушчы. Вулічныя і вандроўныя гандляры мелі паважлівыя адносіны з пакупнікамі ў вёсках адпаведна са старадаўняй традыцыяй. Шырокае распаўсюджанне вулічнага і вандроўнага гандлю ўцягвала ў гандлёвую дзенасць дробных вытворцаў (рамеснікаў, сялян-саматужнікаў і сялян-землеробаў), а таксама перакупшчыкаў-яўрэяў. Яўрэі дамінавалі ва ўсіх відах гандлю.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Rolecki, R. Czudzin wieś powiatu łuninieckiego. Stosunki spoleczno-gospodarcze / R. Rolecki // Białoruskie zeszyty historyczne. – 2006. – № 26. – S. 146–217.

2. Tomaszewski, J. Z dziejow Polesia 1921–1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych / J. Tomaszewski. − Warszawa, 1963. – 209 s.

3. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. – Фонд 1. – Воп. 1. – Спр. 333. Цыркуляр Міністэрства прамысловасці і гандлю Палескага ўпраўлення; перапіска з павятовымі староствамі аб стане дробнага гандлю ў паветах (1936 г.).

4. Korycki, G. Etyka kupiecka i handel przywatny w Drugiej Rzeczypospolitej / G. Korycki. – Warszawa, 1993. – 131 s.